

**“Alimlərin fermerlərlə əlaqəsinə yardım” ictimai
birliyi
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Zoologiya
institutu**

*AMERIKA BİRLƏŞMİŞ ŞTATLARI İNKİŞAF
AGENTLIYI, AVRASIYA FONDU*

**G.Ə.MUSTAFAYEVA,
D.V.MUSTAFAYEV, B.Ə.ƏHMƏDOV**

**BİLDİRÇİNÇİLİK
FERMER TƏSƏRRÜFATLARINDA
BİZNESPLANLAŞDIRMA**

BAKI – 2003

Elmi redaktor:

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
müxbir üzvü, biologiya elmləri doktoru,
professor **Y.Y.YOLÇIYEV**

**G.Ə.Mustafayeva, biol.elm.namizədi, D.B.Mustafayev, biznesmen,
B.Ə.Əhmədov, biol.elm.namizədi. “Bildirçinçilik fermer
təsərrüfatlarında biznesplanlaşdırma”, Bakı – 2003**

İlk dəfə azərbaycan dilində yazılmış bu kitabçada bildirçinçilik fermer təsərrüfatlarında biznesin təşkili, biznesplanlaşdırma, eləcə də keyfiyyətli məhsul istehsal etmək üçün bildirçinlərin bioloji xüsusiyyətləri, qidalandırılması, yem normaları, bitki və heyvani yemlərin tərkibi: karbohidratlar, zülallar, yağlar, mineral maddələr və vitaminlər haqqında məlumatlar verilir.

Kitabça bildirçin əti və yumurtası istehsal edən fermerlər, bildirçinçiliklə məşğul olan şəxsi təsərrüfatçılar və həvəskarlar üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Ümüdvəriq ki, kitabçada verilmiş məlumatlar bildirçinçiliklə məşğul olanlar üçün böyük kömək olacaqdır.

Ö N S Ö Z

Müstəqil dövlət olan Azərbaycanda kiçik sahibkarlığın və şəxsi fermer təsərrüfatlarının inkişafına xüsusi dövlət qayğısı göstərilir. Son illərdə digər təsərrüfat növləri ilə yanaşı bildirçinçilik fermer təsərrüfatları da yaranmaqda və quşçuluğun gəlirli sahələrindən birinə çevrilməkdədir.

Quşçuluğun ən gəlirli və rentabelli istiqamətlərindən biri kimi bildirçinçilik təsərrüfatları çox böyük əhəmiyyəti olan bildirçin əti və yumurtası istehsal etməklə məşğul olur. Bildirçin yumurtası və əti pəhriz qida məhsullarından olub böyük müalicəvi əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan bildirçinin yumurtası və əti öz qidalılığına və tərkibində olan maddələrin əvəzolunmamazlığına görə heç bir quşun yumurtası, əti ilə müqayisə edilə bilməz.

Dünyanın bir çox ölkələrində bildirçinçilik geniş inkişaf etmişdir. Yaponiyada toyuqçuluqdan sonra ikinci yerdə durur, Avropa dövlətlərindən İngiltərədə, Fransada, Almaniyada, Polşada, Macarıstanda və eləcə də ABŞ-da bildirçinçilik quşçuluğun əsas təsərrüfat sahələrindən biridir. Bu ölkələrdə bildirçin əti və yumurtası istehsal olunmaqla yanaşı, onlardan yüksək keyfiyyətli kremlər, şampunlar və başqa parfyumeriya məhsulları istehsal edirlər.

Bildirçinlərin bioloji xüsusiyyətləri qısa bir müddətdə böyük kapital qoymadan quşçuluğun bu sahəsini yüksək mənfəət gətirən sahəyə çevirməyə imkan verir. Məhz buna görə də bildirçinçiliklə məşğul olmaq, onu inkişaf elətdirmək üçün hazırlanan və sahibkarlara təqdim olunan bu kitabça təsərrüfatçıların ən yaxşı köməkçisinə çevrilə bilər.

BİZNES PLAN NƏDİR?

Biznesin həyata keçirilməsi və inkişaf etdirilməsi üçün lazım olan bütün vasitələrin və üsulların yazılı təsvirinə *biznes-plan* deyilir. Xırda və orta sahibkarlığın bir sahəsi olan bildirçinçiliyin də özünəməxsus biznes-planı olmalıdır.

Bildirçinçiliyin yaxşı hazırlanmış biznes planı gələcək müvəffəqiyyətin əsası deməkdir. Bir sözlə, biznes plan gələcək fəaliyyətin addım-addım pillələri olub, bildirçinçiliyin məntiqi sxemidir.

Hər bir sahibkar qoyulan məqsədlərə çatmaq üçün müəyyən vaxt ərzində bütün atılan addımları və mənbələri nəzərə almalıdır. Mövcud olan bildirçinçilik biznesinin uğurla həyata keçirilməsi üçün biznes planın vaxtında və dəqiq tutulması böyük əhəmiyyətə malikdir.

İdarəetməni təkmilləşdirmək üçün biznes planın əhəmiyyəti böyükdür.

Bildirçinçilik təsərrüfatını, eləcə də digər xırda sahibkarlıq təsərrüfatlarının inkişafında tutulan biznes plan aşağıdakı suallara cavab verməlidir:

- maliyyə qoyuluşlarının müddəti;
- qoyulan maliyyə vəsaitinin həcmi;
- maliyyə qoyuluşlarından istifadə olunması;
- layihənin rentabelliği;
- layihənin dözümlülüyü (davamlılığı).

Biznes plan biznesin müvəffəqiyyətlə başa çatması yollarını göstərir və bütün qüvvələri həmin məqsədə nail olmaq üçün cəmləyir.

Bildirçinçiliklə məşğul olan sahibkar biznesin hazırkı vəziyyətinə baxaraq, 3-5 ildən sonra, yaxud ümumiyyətlə gələcəkdə nəyə nail olmaq istədiyini bilməli və buna əsasən də biznes plan hazırlamalıdır.

Biznes plan hazırlanmasında iki əsas mərhələ vacibdir: 1-ci

mərhələdə ümumiyyətlə məşğul olduğunuz biznes haqqında, yəni bildirçinçilik haqqında məlumat toplamaq, bildirçinçilik məhsullarının bazarı haqqında (məhsulların qiymətləri, müştərilərinizin sosial tərkibi və rəqiblərinizin kimliyi) məlumatlara yiyələnməlisiniz. Bu mərhələdə maliyyə haqqında da məlumat yığılmalıdır, yəni müştərilərinizin ehtiyaclarının təmini və mənfəət əldə etməyin mümkünlüyü öyrənilməlidir. Deməli, 1-ci mərhələdə biznes, bazar və maliyyə haqqında məlumatlar toplanılır.

2-ci mərhələdə alınan informasiya müxtəlif sahələrə uyğun olaraq sistemləşdirilməlidir. Bildirçinçilikdə biznes plan aşağıdakı kimi verilə bilər:

1. Titul səhifəsi.
2. Bildirçinçilik xırda biznesinin qısa məzmunu və təsviri.
3. Bazar haqqında ümumi məlumat.
4. Bazarın təşkili və idarə edilməsi.
5. Təsərrüfatın maliyyə planı.

Hər hansı bir biznes planın, o cümlədən bildirçinçilik fəaliyyətinin biznes planının qısa məzmunu aşağıdakı kimi verilə bilər:

1. Bildirçinçilik biznesinin qısa təsviri.
2. Məhsulun/xidmətin qısa təsviri.
3. Bazarın qısa təsviri.
4. Bildirçinçiliyin idarə olunmasında menecment heyəti haqqında məlumat.
5. Maliyyə hesablamalarının nəticələri.
6. Bildirçinçilik biznesinin ümumi və xüsusi məqsədləri.

Bildirçinçilik biznesinin və məhsullarının qısa təsviri

Bildirçinçilik fərdi sahibkarlıq fəaliyyətinin ən maraqlı, ən faydalı sahəsidir. Bildirçin yumurtası digər ev quşlarının yumurtalarından xırda olsa da, özünün qida keyfiyyətinə görə onlardan qat-qat yüksəkdə durur. Onların tərkibində K, P, Fe elementləri, B₁, B₂, B₃, A və s. vitaminlər toyuq yumurtasına nisbətən daha çoxdur. 125-150 qramlıq ana bildirçin il ərzində çəkisi 10-12 q olan 250-300 yumurta vermək imkanına malikdir ki, bu da onların öz çəkisindən 20 dəfə artıqdır. Ən məhsuldar toyuqlarda isə bu rəqəm 8-dən yuxarı olmur.

Bildirçinin əti və yumurtasını həkimlər radiaktiv şüalanmaya və allergiyaya qarşı ən qiymətli vasitə hesab edirlər. Ən bahalı kurortların, qiymətli dərmanların əvəzində bildirçinin əti və yumurtasından istifadə etməklə müxtəlif allergik xəstəlikləri aradan qaldırmaq mümkündür. Hal-hazırda yaşlı nəslin, demək olar ki, əksəriyyəti, uşaqların isə 80%-ə qədəri bu və ya digər allergik xəstəliklərdən əziyyət çəkirlər. Tibb işçiləri isə bildirçinin əti və yumurtasının qiymətli qida məhsulu olduğunu və allergik reaksiyaları aradan qaldırdığını çoxdan sübut etmişlər. 70-ci illərdə bildirçin yumurtasını həkimlər “cavanlıq cövhəri (eleksir)” adlandırırdılar.

Bildirçin yumurtasında toyuq yumurtasına nisbətən vitaminlərin və mikroelementlərin miqdarı olduqca çoxdur: bildirçin yumurtasının 1 qramında A vitamini 2,5 dəfə, B₁ vitamini 2,8 dəfə, B₂ vitamini 2,2 dəfə; mikroelementlərdən dəmir 4 dəfə, mis və kobalt 2,2 dəfə, fosfor və kalium isə 4,5 dəfə çoxdur.

Bildirçin yumurtasının çox xırda olmasına baxmayaraq onların tərkibində əvəzolunmayan aminturşular digər quşların yumurtasındakından çoxdur. Bu turşular insanın və heyvanların orqanizmi tərəfindən istehsal olunmur. Bu əvəzolunmayan aminturşularından biri də lizindir ki, bildirçin yumurtasında bunun miqdarı daha çoxdur. Bildirçin yumurtası eyni zamanda antibakterial xassəyə malikdir. Məhz buna görə də bildirçin yumurtası uzun müddət qaldıqda da xarab olmur.

Bildirçin yumurtasında mürəkkəb quruluşlu zülali maddə –

ovomukoid vardır. Allergiya əleyhinə istifadə olunan dərman preparatlarının tərkibinə ovomukoid daxildir. O, bildirçin yumurtasından alınır. Xallı qabıqla örtülən, həcmcə kiçik bildirçin yumurtası qiymətli qida mənbəyi olmaqla yanaşı, sanki kiçik mikroartekdir. Hər gün 2-3 ədəd yumurtanı çiy halda, səhər tezdən, ilıq su ilə qarışdırıb içmək çox xeyirlidir. Bu bronxial astma, vərəm və müxtəlif xroniki xəstəliklərin qarşısını alır, orqanizmin immunitet sistemini gücləndirir, maddələr mübadiləsini tənzimləyir.

Bildirçin yumurtasının qidalılığı çox yüksək olduğu üçün hər bir kosmik gəmi kosmosa qalxanda heyət üzvləri orbitdə bu yumurtalarla qidalanırlar.

Bildirçinin yumurta qoyma qabiliyyəti çox yüksəkdir: 1 il ərzində 260-300 ədəd yumurta qoyur, 1 ədəd yumurtanın çəkisi 10-12 q-a qədərdir.

Təzə və perspektiv təsərrüfat sahəsi kimi bildirçinçilik Rusiyada da 1964-cü ildən başlayaraq inkişaf etdirilir. Yaponiyada isə çox uzaq keçmişdə, yəni XI əsrdən etibarən bildirçinçilik inkişaf etdirilir. İndi orada elə bir ailə tapmaq olmaz ki, gündə hər məktəbli dərse getməmişdən 2 ədəd bildirçin yumurtası yeməsin. Xirosimo və Naqasakiyə atom bombası atılandan sonra bildirçinçilik Yaponiyada geniş sürətlə inkişaf etmişdir. Bildirçinin əti də çox qiymətli qida mənbəyidir. Restoranlarda geniş istifadə olunur.

Yuxarıda qeyd etdiyimizdən məlum olur ki, bildirçinçilik fermer təsərrüfatlarının bazara çıxardığı məhsullar bildirçin yumurtası və ətidir. Bildirçinin əti və yumurtası çox qiymətli qida maddəsi olduğu üçün onlara tələbat da çox böyükdür. Bu biznesin uğurlu olması üçün məhsulların keyfiyyəti çox yüksək olmalıdır. Bazarda bu məhsulların potensial müştəriləri kimlərdir? Müştərilərin maddi imkanları, sosial vəziyyəti və yaşları nə qədərdir – bu suallara əvvəlcədən cavab tapmaq lazımdır. Daha çox müştəri cəlb etmək, bazarda böyük rəqabətə qalib gəlmək üçün – məhsulun keyfiyyəti çox yüksək olmalıdır. Məhsulların maya dəyərinin aşağı olması da müştəriləri cəlb edə bilər.

Beləliklə, bazarı ələ almaq üçün bildirçinçilik məhsullarının keyfiyyətinin yüksək, maya dəyərinin aşağı olması, ondan asılı olaraq

qiymətin ucuz olması vacib şərtlərdəndir. Bazarın ələ alınması üçün reklamın da böyük rolu vardır. Reklam vasitəsilə alıcılar istehsal edilən məhsul barədə məlumatlanırlar, onu almağa maraq göstərirlər.

Məhsullar bazara çıxarılmamışdan əvvəl mütləq bazarın tələbatı öyrənilməlidir. Bazarın hansı ərazidə yerləşdiyi, onun böyük yaxud kiçik olması, bazarın gələcəkdə inkişaf edib-etməməsi və digər göstəricilər nəzərə alınmalıdır. Bazarda bu məhsulları təklif edən rəqiblərin kimliyi, onların istehsal etdiyi məhsulların keyfiyyətli olub-olmaması, müştərilərin rəqiblərə olan münasibəti, satışın hansı yollarla həyata keçirmələri, maliyyə, idarəetmə və keyfiyyət cəhətdən sizin təsərrüfata nisbətən üstün olub olmaması müəyyənləşdirilməli və qiymətləndirilməlidir.

Biznes, bazar sahəsi, müştərilər və rəqiblər haqqında məlumat toplanıldıqdan sonra biznes planının tərtibi ilə məşğul olmaq lazımdır.

Bildirçin əti istehsal edən təsərrüfatın biznes planı (gəlirin hesablanması)

Ət istehsalı ilə məşğul olmaq üçün birinci növbədə damazlıq dişi və erkək bildirçinlər alınmalıdır. Təsərrüfat özünü təmin etmək üçün cücə çıxararsa erkək bildirçinlərin olması vacibdir. İlk mərhələdə fərz edək ki, təsərrüfatda 1000 ədəd ana bildirçin, 300 ədəd isə erkək bildirçin alınmalıdır (1300 ədəd x 4000 manat = 5200000 manat). Bildiyimizə görə hər dişi bildirçin ildə minimum sayda 200 ədəd yumurta qoyur, onda 1000 ana bildirçin il ərzində 200000 ədəd yumurta qoyar. İnkubatora malik olan təsərrüfatlarda cücə çıxarılır. İnkubatora qoyulan yumurtalardan cücələrin çıxımı orta hesabla 70%-dir ($200000 \times \frac{70\%}{100\%} = 140000$ ədəd olacaqdır). Deməli il ərzində 70%-lə çıxış olsa, 140000 ədəd bala bildirçin alınacaqdır. 1 bildirçin gün ərzində 25-30 qr yem yeyir (1300 quş x 30 qram = 39000qr ≈ 40 kq). Deməli 1300 bildirçin (yumurta əldə etmək üçün saxlanan bildirçinlər) gün ərzində 40 kq yem yeyəcəkdir. Ay ərzində istifadə olunan yem:

40 kq x 30 gün = 1200 kq. İl ərzində ana və erkək fərdlərin istifadə etdiyi yem: 1200 kq x 12 ay = 14400 kq. İldə yumurta almaq üçün saxlanılan quşlar təxminən 15 ton yem istifadə edəcəklər. Yemin 1 kq qiyməti 1500 manat olsa, cəmi il ərzində ana sürünün saxlanmasına 15000 kq x 1500 manat = 22500000 manat sərf olunur. Bildiyimiz kimi, bildirçin cücəsi 45-50 gündə artıq yetkinləşir. 1 aya qədər 1 bala quşun 1 gündə yediyi yem 20 qr olsa, 1 ayda 140000 quş x 30 gün x 20 qr = 840000 kq yem. Sonrakı 20 gündə bildirçin cücələri böyük olduqlarından gün ərzində 30 qr yem tələb olunacaqdır (140000 cücə x 20 gün x 30 qr = 840000 kq yem. Cəmi, 50 gündə 140000 bildirçinin yediyi yemin miqdarı 840000+840000 kq = 1680000 kq. Yemin 1 kq qiyməti 1500 manat olsa, 1680000 x 1500 = 2520000000 manat. 4 fəhlə ayda 250000 manat əmək haqqı (4 fəhlə x 250000 manat x 12 ay = 12000000 manat).

Bildirçin əti istehsalı üçün istifadə olunan qaz və elektrik enerjisinə xərclənən pul: 12 ay x 200000 manat = 2400000 işıq haqqı (Xərclər bir qədər çox da ola bilər).

12 ay x 2000000 manat = 24000000 qaz haqqı.

Cəmi bildirçin əti istehsalı üçün lazım olan xərclər:

Ana sürünün alınması – 5200000 manat

Ana sürünün qidalandırılması – 22500000 manat

Cücələrin 50 gündə (satışa qədər olan müddətə) qidalandırılması – 252000000 manat

Fəhlə pulu – 12000000 manat

Qaz, işıq pulu – 2400000 manat: Cəmi xərclənən pul = 315700000 manat

Yetkin quşların bazarda satış qiyməti 4000 manatdır

Xərclər və gəlirlər haqqında məlumat

<i>Göstəricilər</i>	<i>X</i>	<i>Yanvar</i>	<i>Fevral</i>	<i>Mart</i>	<i>Aprəl</i>	<i>May</i>	<i>İyun</i>	<i>İyul</i>	<i>Avqust</i>	<i>Sentyabr</i>	<i>Oktyabr</i>	<i>Noyabr</i>	<i>Dekabr</i>
Satışdan gəlir	56000000	46666667	46666667	46666667	46666667	46666667	46666667	46666667	46666667	46666667	46666667	46666667	46666667
Yem	27450000	22875000	22875000	22875000	22875000	22875000	22875000	22875000	22875000	22875000	22875000	22875000	22875000
Əmək haqqı	1200000	1000000	1000000	1000000	1000000	1000000	1000000	1000000	1000000	1000000	1000000	1000000	1000000
Qaz enerjisinə görə	2400000	2000000	2000000	2000000	2000000	2000000	2000000	2000000	2000000	2000000	2000000	2000000	2000000
Elektrik enerjisinə görə	2400000	2000000	2000000	2000000	2000000	2000000	2000000	2000000	2000000	2000000	2000000	2000000	2000000
Cəmi istehsal xərcləri	X	24275000	24275000	24275000	24275000	24275000	24275000	24275000	24275000	24275000	24275000	24275000	24275000
Ümumi mənfəət	X	22391667	22391667	22391667	22391667	22391667	22391667	22391667	22391667	22391667	22391667	22391667	22391667
İl ərzində mənfəət	26870000												

(140000 x 4000 = 560000000)

Alınan gəlir 560000000 – 315700000 = 244300000 manat = 49857 ABŞ dolları.

Bu hesablamada bildirçin balalarının təbii ölümü nəzərə alınmamışdır, çünki 70%-li çıxış ən minimal çıxışdır. Yaxşı qidalandırılan ana bildirçinlərin yumurtasından balaların çıxışı daha yüksək – 80-90% olur,

İnvestisiyalar

<i>Ödənişlərin təyinatı</i>	<i>Miqdarı</i>	<i>1 ədədin qiyməti</i>	<i>Cəmi</i>
Bildirçin alınması (ədəd)	1300	4000	5200000
Yem (kq)	183000	1500	274500000
Tələb olunan vəsaitin həcmi			279700000

Bildirçin yumurtası istehsal edib satmaqla məşğul olan təsərrüfatın biznes planı (gəlirin hesablanması)

Ana bildirçinlərin alınması: (1000 bildirçin X 4000 manat = 4000000 manat.

Hər bir ana bildirçin ildə minimum sayda 200 ədəd yumurta verir, təsərrüfatda 1 ildə 1000 quşdan alınan yumurtaların sayı: 200000 ədəd yumurta. 1000 ana bildirçinin 1 ayda yediyi yemin miqdarı (1000 x 30 gün x 30 qr = 900000 qr ≈ 1000 kq.

1 ildə 1000 bildirçinin yediyi yemin miqdarı 1000 kq x 12 ay = 12000 kq. Qiyməti 12000 kq x 1500 manat = 18000000 manat.

Fəhlə 2 nəfər x 250000 x 12 ay = 6000000 manat.

Qaz pulu – 2400000 manat

İşiq pulu – 2400000 manat

Cəmi xərclənən pul – 18000000 manat – ana sürünün

qidalandırılması

+6000000 manat – fəhlələrin əmək haqqı

+2400000 manat – qaza şərf olunan xərc

+2400000 manat – işığa şərf olunan xərc

+4000000 manat – ana sürünün alınması

32000000 manat.

Yumurtanın bazarda satışı 300 manat x 200000 = 60000000 manat.

Gəlir: 60000000 – 32000000 = 28000000 manat = 5700 ABŞ dolları.

İnvestisiyalar

Ödənişlərin təyinatı	Miqdarı	1 ədədin qiyməti	Cəmi
Bildirçin alınması (ədəd)	1000	4000	4000000
Yem (kq)	12000	1500	18000000
Tələb olunan vəsaitin həcmi			22000000

Xərclər və gəlirlər haqqında məlumat

<i>Göstəricilər</i>	<i>X</i>	<i>Yanvar</i>	<i>Fevral</i>	<i>Mart</i>	<i>Aprel</i>	<i>May</i>	<i>İyun</i>	<i>İyul</i>	<i>Avqust</i>	<i>Sentyabr</i>	<i>Oktabr</i>
Satışdan gəlir	6000000	500000	500000	500000	500000	500000	500000	500000	500000	500000	500000
Yem	1800000	150000	150000	150000	150000	150000	150000	150000	150000	150000	150000
Əmək haqqı	600000	50000	50000	50000	50000	50000	50000	50000	50000	50000	50000
Qaz enerjisinə görə	240000	20000	20000	20000	20000	20000	20000	20000	20000	20000	20000
Elektrik enerjisinə görə	240000	20000	20000	20000	20000	20000	20000	20000	20000	20000	20000
Cəmi istehsal xərcləri	X	240000	240000	240000	240000	240000	240000	240000	240000	240000	240000
Ümumi mənfəət	X	260000	260000	260000	260000	260000	260000	260000	260000	260000	260000
İl ərzində mənfəət	2720000										

Biznesdə marketingin rolu

Biznes planlaşdırmada bildirçinçilik məhsullarının marketingi də dəqiq öyrənilməlidir. Marketing dedikdə istehsal edənə gəlir gətirmək şərti ilə istehlakçıları razı sala biləcək məhsul istehsalı nəzərdə tutulur. Bazarda həmişə o istehlakçılar qalib gəlirlər ki, tələb və təklifi diqqətlə təhlil edir, istehlakçıların arzusuna uyğun təkliflər verirlər. Bir sözlə marketing işləri istehsalçılara gəlir verməklə bərabər istehlakçıları razı salacaq məhsul istehsalı ilə nəticələnən bir prosesdir.

Marketing prosesi müştərilərin hansı məhsul almaq istədiyinin və tələbatının müəyyənləşdirilməsindən başlanır. İstehsal olunan məhsullar keyfiyyətli olmalı, istehlakçıların tələbat və ehtiyacını ödəməlidir.

Marketing prosesi geniş proses olub aşağıdakıları əhatə edir:

- Müştərilərin ehtiyacı olan məhsulların və xidmətlərin aşkarlanması.
- Keyfiyyətli məhsulun istehsalı.
- Qiymətin düzgün müəyyənləşdirilməsi.
- Məhsulun reklam edilməsi.
- Məhsulun satışı və müştərilərə çatdırılması.

Marketing hansı məhsula daha çox tələbat olduğunu və müştərilərin həmin məhsullar barədə məlumatlandırma yollarının aşkar edilməsi üçün tədqiqat və reklam işlərindən biridir. Yaxşı biznes planın bir hissəsi kimi hər bir təsərrüfatın marketing planı olmalıdır. Bu plan üzrə istehsal edən təsərrüfat aşağıdakı suallara cavab verməlidir.

- Təsərrüfat nə satacaqdır?
- Təsərrüfat öz məhsullarını kimə satacaqdır?
- Məhsulları təsərrüfat hansı qiymətə satacaqdır?
- Məhsulun keyfiyyəti necədir?

İlk marketing planı ümumi fəaliyyət planının bir hissəsidir.

Marketing müəyyən məqsəd daşıyır:

- İl ərzində məhsul istehsalçıları arasında məhsulun təbliğini artırmaq (30-40%).

— İstehlakçılara məhsulun xüsusiyyəti; əhəmiyyəti və rəqabət imkanları haqqında məlumat vermək.

Marketing planının əsas elementləri bunlardır:

— İstehsal etdiyimiz məhsulun növü.

— Qiymət – istehsal olunan məhsulun müştəriyə təqdim olunacaq qiyməti.

— Stimullaşdırma metodları – məhsulların bazarda reklam olunması.

— Yayılma metodları – məhsulların müştərilərə çatdırmaq üsulları.

Məhsullar əlamət və əhəmiyyətinə görə bir-birindən fərqlənir.

Konkret halda bildirçin yumurtası və ətindən söhbət gedir: Bildirçinin yumurta və ətinin əhəmiyyətindən danışılır: Reklamlaşdırma zamanı bir daha göstərmək lazımdır ki, alimlər onu cavanlıq və gümrəhlik eleksiri (cövhöri) adlandırırlar. Əzginliyin və vərəmin, müxtəlif xroniki xəstəliklərin qənimisi, yüksək qidalı məhsul olan bildirçin yumurtası xırda bir mikroaptekdir ki, dünyada onun əvəzi yoxdur və s.

Bildirçinlərin bioloji xüsusiyyətləri və cinsləri

Bildirçin toyuqkimilər dəstəsinə (*Galliformes*) aid olub, bədən ölçülərinə görə onların ən kiçik nümayəndələrindəndir.

Vəhşi bildirçin (*Coturnix coturnix*) təbiətdə geniş yayılmışdır. Avropada, Afrikada, bir çox Asiya ölkələrində yaşayır. *Köçəri quşdur*. Çöllərdə, düzənliklərdə yaşayır. Təbii şəraitdə daimi cütlük yaratmırlar. Ana bildirçin yumurta qoyaraq, onun üzərində kürət yatır. Yuvasını yerdə qurur. Nadir hallarda erkək də balaçıxarmada iştirak edir. Cücelər 19 gündə lələklənir, 40 gündə yetkin formaya çevrilirlər.

Orta Asiyada bu bildirçinləri qəfəslərdə «oxuyan» və «döyüşkən» quş kimi saxlayırlar. Belə hesab edirlər ki, bildirçin saxlanan evə xoşbəxtlik və var-dövlət gəlir. Bu növə yaxın Yapon və yaxud lal bildirçindir (*Coturnix japonicus*). Ev şəraitində yapon bildirçini saxlanılır. Onu xüsusi hazırlanmış qəfəslərdə də saxlamaq mümkündür.

Yapon bildirçinini artırmaq üçün ailələrlə saxlamaq məqsədəuyğundur: 6 dişi fərd və 1 erkək fərd. Qəfəslərin ölçüsü 80x50x30 sm olmalıdır. Cavan fərdləri qəfəslərdə qrup halında saxlamaq lazımdır. 30 fərdin saxlanıldığı qəfəsin ölçüsü 100x50x30 sm-dən az olmamalıdır. Döşəmə tor şəklində, yaxud bütöv materiallardan olduqda 1 tərəfə meyilli olmalıdır. Lazım gələrsə, qəfəslər üst-üstə qoyulmalıdır. Qəfəslərə qumla doldurulmuş balaca yeşiklər (qutular) qoyulur ki, bildirçinlər orada “çimsinlər” və parazitlərdən azad ola bilsinlər.

Yumurta istehsal olunduqda dişilər erkəklərdən ayrı saxlanılır. İnkubatora yumurta qoyduqda bildirçinləri ailələrə ayırırlar. Sonradan qrupları təzələmək məqsədəuyğun deyildir (yumurta qoyma qabiliyyəti azalır, ölüm faizi çoxalır).

İnkubatorda yumurtalar 17-18 gün qalır ($t=37,5^{\circ}\text{C}$ və rütubət 60%). İnkubatorun daxilində hava həddən artıq quru olduqda qaba su qoymaqla nəmlik yaradılır.

Çıxan bildirçinləri 1-ci həftədə $33-35^{\circ}\text{C}$ -də, 2-ci həftədə $30-32^{\circ}\text{C}$ -də, 3-cü həftədə $25-26^{\circ}\text{C}$ -də saxlamaq lazımdır. Sonradan temperatur 20°C -yə qədər azaldılır.

Ucuz və keyfiyyətli bildirçin əti almaq üçün əsas şərt onların yaxşı qidalandırılmasıdır.

Yetkin fərdlərin rasionunda dənli yemlər əsas yer tutur (buğda, üyüdülmüş arpa, qarğıdalı yemi və s.), zülali maddələr (kəsmik, təzə, xırdalanmış balıq), şirəli yemlər (kök, xırda doğranmış kələm, bişmiş kartof), təzə göyərtili və mineral yem də rasiona daxil edilməlidir. Bildirçinlərə 1-ci həftədə xırda doğranmış toyuq və bildirçin yumurtası, ayran (duzsuz), buğda sıyığı verilir, getdikcə onları iri quşların rasionuna keçirirlər.

Yapon ev bildirçinləri 10-12 ay yumurta qoyur, sonradan onları ətliyə göndərilir. Adi bildirçindən savayı ekzotik növ olan çin bildirçini də saxlanılır.

Keçmiş SSRİ ərazisində sənaye miqyasında bildirçinin 2 cinsi çoxaldılır: yumurtalıq yapon cinsi və ətlik faraon cinsi. Bir çox ölkələrdə seleksiya yolu ilə bildirçinlərin müxtəlif cinsləri yetişdirilmişdir. Daha geniş yayılmış və təsərrüfat əhəmiyyəti kəsb

edən cinslər aşağıdakılardır:

1. **İngilis ağ bildirçini** – lələkləri ağdır, dişilərin çəkisi 142 q.-a qədərdir, il ərzində 280-300 ədəd yumurta verir.
2. **İngilis qara bildirçini** – tünd rəngdədir. Diri çəkisi 145 q.-a qədərdir, yumurta qoyma imkanı 280-300 ədəddir.
3. **Mancuriya qızılı bildirçini** – sarımtıl-qəhvəyi rənglidir, qızılı rəngə çalır. Diri çəkisi 136-140 q.-a qədərdir, 300-ə qədər yumurta qoyur.
4. **Yapon bildirçini** – Yaponiyada artırılmış, hazırda geniş yayılmış cinsdir. Dişilərin diri çəkisi 130-140 q.-dır. 30-40 gündə yumurta qoymağa başlayırlar, 300-ə qədər yumurta qoyurlar. Yumurtanın çəkisi 10-12 q.-a qədər olur.
5. **Mərmər bildirçini** – yapon bildirçininin mutant formasıdır. Öz çəkisi və yumurta qoyma qabiliyyətlərinə görə yapon bildirçinindən az fərqlənirlər.
6. **Faraon cinçi** – rənginə görə yapon bildirçinindən fərqlənmir, dişilərin diri çəkisi 200-250, erkəklərin isə 150-200 qrama qədərdir. Bəzi dişilər hətta 300 qram diri çəkiyə malik olur. Dişilər 42-50 gündə yumurta qoymağa başlayırlar, 200-220-ə qədər yumurta (12-18 qram) qoyurlar. Ətlik cins kimi bu cins geniş yayılmışdır. 45 günlükdə 150-180 q.-a qədər olurlar.
7. **Eston cinsi** – Estoniyada alınmışdır. Dişilərin orta çəkisi 190-200 q.-dır, erkəklər isə 160-170 q.-a qədərdir. Eston cinsinin əsas xüsusiyyəti onların həyat-yaşamaq qabiliyyətlərinin yüksək olmasıdır. 1 fərd gün ərzində 30-33 qram yem tələb edir.

Xarici ölkələrdə yumurta almaq üçün əsasən İngiltərənin ağ bildirçini, ətlik cins kimi isə Amerika faraonu geniş surətdə çoxaldılır.

Bildirçin saxlanan yerdə qida qablarının miqdarı maksimum olmalıdır ki, bildirçinlər yem yedikdə bir-birlərini sıxışdırmasınlar. Xırda fərdlərin yetişdirilməsi vaxtı yem həmişə onlara çatmalıdır. Artıq sayda yem qabları olmamalıdır, çünki yem artıq olduqda turşuyur. Yem qabları elə olmalıdır ki, cücələr oradan sərbəst yeyə bilsinlər, içinə isə girə bilməsinlər.

Bildirçinləri sulamaq üçün vakuum su qablarından istifadə olunmalıdır. Bildirçinlərin xəstələnməməsi üçün qəfəslərin təmiz

saxlanması əsas şərtidir. Bütün istifadə olunan qablar çirkədən təmizlənilib yuyulmalıdır. İstifadə olunan əşyalar çirkli olduqda infeksiyon və invazion xəstəliklərin törədicilərinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaranır, xəstəliklər quşlar arasında yayılır, parazitlər: gənələr, bitlər, birələr çoxalır. Quşlar üçün taxta yeşiklərdə (100x80x15 sm) kül və qumdan ibarət qarışıq qoyulur ki, quşlar orada “cumub” özlərini xarici parazitlərdən azad edə bilsinlər. Bildirçin saxlanan yerdə bütün xırda deşiklər tutulmalıdır ki, gəmiricilər – sıçovullar, siçanlar ora gəlib çıxmasınlar.

Günəş şüası və eləcə də süni işıqlandırma quşların boyartımına, fizioloji inkişafına, həyat qabiliyyətinə və çoxalmasına böyük təsir göstərir. Işığın müddəti və intensivliyi bildirçinin böyüməsinə böyük təsir göstərir. Qış aylarında günlər çox qısa olduğu üçün quşlar gündəlik yem normasını yeyə bilmirlər, məhz buna görə də süni işıqlandırma hesabına 14-16 saata çatdırmaq lazımdır. Bununla belə nəzərə almaq lazımdır ki, həddən ziyadə güclü işıq bildirçinlərə pis təsir edir, stres yaradır, böyümə, inkişaf və yumurtaverməni zəiflədir.

Quşlarda, eləcə də bildirçinlərdə sinir sistemi çox güclü inkişaf etmişdir: hiss üzvləri yaxşı inkişaf etmişdir, yaxşı yaddaşları var, məhz buna görə də güclü şərti reflekslər yaranır. Hər bir təzə qıcıqlandırıcı quşlara pis təsir edə bilər. Məhz buna görə də quşlara yaxşı qulluq olunması – stresin qabağını ala bilən ən yaxşı vasitədir.

Stress həm aclıq, rasionun birdən-birə dəyişilməsi, qəfəsdə sıxlıq nəticəsində, yem və su qablarının çatışmaması hesabına da yarana bilər. Müəyyən edilmişdir ki, stress hesabına quşların inkişafı və böyüməsi zəifləyir, yumurta qoyma qabiliyyəti azalır və s.

Quşlar sıx olduqda yem və su çatışmamazlığından savayı onların rahatlığı və istirahəti pozulur, məhz buna görə də onların qəfəslərdə saxlanması daha məqsədəuyğundur.

Quşlara qulluq edəndə iti hərəkətlər etmək, bərkdən danışmaq və qışqırmaq olmaz, çünki quşlar insanların vəziyyətini yaxşı başa düşürlər və insan sakit, astadan danışdıqda onlar da özlərini sakit aparırlar.

Mikroiqlimin qeyri-əlverişsiz parametrlərindən biri kimi aşağı və yuxarı temperaturalar, havanın rütubətinin artıq olması, ammoniyak

və karbon qazının çox olması, eləcə də atmosferdə oksigen qazının az olması da bildirçinlərə mənfi təsir edir.

Bildirçinlərin yeminə daxil olan maddələr

Yemdə lazım olan miqdarda zülallar, yağlar, karbohidratlar, mineral duzlar və vitaminlər olmalıdır.

Zülallar, yaxud proteinlər. Quşların bütün orqan və toxumlarına daxildir, əvəzolunmaz qida maddəsidir. Yumurta qoyma ərafəsində zülali maddələrə tələbat çoxalır.

Zülali maddələr yemdə müxtəlif olur. Heyvani zülallar (kəsmik, süd, toyuq yumurtası, həşəratlar və onların sürfələri) elə aminturşularına malikdir ki, onlar bitki zülallarında çox azdır və orqanizmin tələbatını ödəyə bilmir.

Aminturşuları yem rasionunda çatmadıqda quşların inkişafı dayanır, böyümə prosesi zəifləyir, quşlar arıqlayır, qanın keyfiyyəti pisləşir, yumurtanın qabıtı bərkimir, lələklər tökülür.

Karbohidratlar. Quşların yeminin əsasını təşkil edir. Karbohidratlar əzələlərin, orqanların işi və bədənin temperaturunun saxlanması üçün mütləq lazımdır. Karbohidratlar çatışmadıqda qlikogen çox sərf olunur, nəticədə yağlar və proteinlər parçalanır. Əgər uzun müddət karbohidratlar çatışmasa, əzələlər zəifləyir, quşlar passivləşir, iştaha itir, bədənin temperaturu azalır. Karbohidratların rasionda çoxalması isə piylənməyə səbəb ola bilər. Dənli yemlər quşlar tərəfindən yaxşı yeyilir və həzm olunur.

Yağlar. Quşlarda yağlar istilik və mexaniki enerjinin əmələ gəlməsi üçün sərf olunur, eləcə də toxumalarda qida məhsulu kimi toplanır. Yağlarla quşların bədəninə yağda həll olan vitaminlər də daxil olur. Yağlar bədəndə protein və karbohidratlara nisbətən 2,2 dəfə çox enerji yaradır.

Yağın artıq hissəsi dərinin altında, əzələlərdə və daxili orqanların ətrafında toplanır. Sağlam quşlarda dərinin altında nazik piy qatı olur ki, bu qat da onu soyuqdan qoruyur və bədənin temperaturunun sabit qalmasını təmin edir. Yağın çox yığılması quşun

sağlamlığına mənfi təsir göstərir.

Piylənmənin qarşısını almaq üçün quşlara yağlı yemlər az verilməlidir. Bitki mənşəli yağların tərkibinə doymamış yağ turşuları daxildir. Bunlardan bəziləri (linol, linolen araxidon turşusu) orqanizmdə sintez olunmur. Onların orqanizmdə çatışmaması nəticəsində avitaminoz xarakterli xəstəliklər baş verir. Qanda onların olması xolesterinin miqdarını azaldır, qan damarlarının divarı qalınlaşır. Yağlar çatışmadıqda quşların inkişafı dayanır. Balıq və sümük unu, günəbaxan və pambıq cecəsi və digər yağlar bu yağ turşuları ilə zəngindir.

Vitaminlər. Vitaminlər orqanizmdə maddələr mübadiləsini tənzim edir. Onların çatışmaması – avitaminozlar yaradır ki, bu zaman zülalların, yağların və karbohidratların mənimsənilməsi pozulur, bədənin müxtəlif infeksiya xəstəliklərə davamlılığı zəifləyir, yumurta qoyma qabiliyyəti azalır, yumurtanın keyfiyyəti və cücə çıxma pisləşir. Quşlarda həzm prosesi pozulur, ifliclər çoxalır, sümüklər əyilir, korluq yaranır. Qış yemində çox vaxt A, D, E və s. vitaminlər çatışır.

A vitamini. Quşların boy artımına böyük təsir göstərir. Bədəndə çatışmadıqda orqanizmin xəstəliklərə qarşı müqaviməti azalır, dəridə quruluq yaranır. Bitki mənşəli yemdə A vitamini yoxdur, lakin onun provitamini karotin vardır ki, o da orqanizmdə A vitamininə çevrilir.

Karotində kök, yaşıl otlar, xüsusən yonca yarpağı, soya, ot unu zəngindir. A vitamini balıq yağında, süddə və yumurta sarısında daha çoxdur.

D vitamini. Fosfor-kalsium mübadiləsini tənzimləyir və sümük toxumasının normal inkişafını təmin edir. D vitamini çatışmadıqda raxit xəstəliyi yaranır, yumurta qoyma azalır. D vitamini ilə balıq yağı, maya zəngindir.

E vitamini – tokoferol (çoxalma vitamini). – Yağda həll olan vitaminlərin həzm olunmasını sürətləndirir, sinir və əzələ toxumalarının normal funksiyasını təmin edir, hüceyrələrin böyümə və qurulmasına kömək edir. Tokoferol çatışmadıqda erkəklərdə toxumluq degenerasiyaya uğrayır və sterillik yaranır. E vitamini buğda, qarğıdalı və noxud, araxisin xırda cücətilərində, eləcə də yumurtada, süddə, ot

ununda və bitki yağlarında (qarğıdalı və günəbaxan yağında) çoxdur. E vitamini çatışmadıqda yumurtalar mayasız olur və cücə az çıxır. Bir sözlə çoxalmanı – mayalanmanı və cücə çıxımını tənzimləyən əsas maddədir.

B₁ vitamini – tiamin. Quşların sinir sisteminin və endokrin vəzilərinin normal işləməsi üçün çox vacibdir. Bu vitamin çatışmadıqda boynun və ətrafların iflici, eləcə də yumurta qoyma qabiliyyətinin azalması, mayasız yumurtaların çoxalması baş verir. Süddə, kəsmikdə, qida mayasında, yaşıl otda B₁ vitamini çoxdur. Kristal halda olan tiamini yemə qatmaq olar: 1 kq yemə 2,5 mq qatmaq lazımdır.

B₂ vitamini – riboflavin. Zülal mübadiləsində iştirak edən bir çox fermentlərin tərkibinə daxildir, maddələr mübadiləsini aktivləşdirir. Bu vitamin çatışmadıqda boy artımı dayanır, lələklər tökülür, gözlərdə iltihab prosesi başlayır, korluq yaranır, yumurta qoyma qabiliyyəti azalır, cücə az çıxır, ətraflar inkişaf etmir, qidalanma pozulur, sinir sistemi zədələnir. Bu vitamin çatışmadıqda 1 kq yemə 6 mq vitamin əlavə olunur.

B₆ vitamini – piridoksin. Quşları dəri xəstəliklərindən və konyuktivitdən (göz xəstəliyi) qoruyur, böyüməni stimullaşdırır. Bu vitamin çatışmadıqda yumurta azalır, cücələrin çıxışı çox aşağı düşür. Bu vitamin cücərdilmiş buğdada, düyü kəpəyində, paxlalı bitkilərdə, mayada, ot ununda çoxdur.

B₁₂ vitamini – antianemik vitamin, kobalamin. Çox az miqdarda tələb olunmasına baxmayaraq rolu çox böyükdür. Orqanizmdə rasionda olmayan aminturşuların sintezini təmin edir, quşların yumurta qoyma qabiliyyəti, cücə çıxarılması və cücələrin embrional inkişafının normal getməsində böyük rol oynayır, qan azlığının qarşısını alır. Bu vitaminin mənbəyi – balıq unu, molyuskaların əti və xüsusi preparatlarıdır.

C vitamini – Askorbin turşusu. Quşların vəziyyətini yaxşılaşdırır, onların xəstəliklərə qarşı müqavimətini artırır, müxtəlif yaraların sağalmasını sürətləndirir. Bu vitamin çatışmadıqda zülali maddələrin mübadiləsi pozulur, quşların iştahası olmur, onlar əzgin və yorğun olurlar. Bu vitamin yaşıl otlarda, qarağatda, çiyələkdə, sitrus

bitkilərinin meyvələrində, ot ununda, kökdə, kələmdə daha çox olur.

Qışda, göy ot çatışmadıqda, vitaminli preparatlardan istifadə etmək olar. Buğdanı, qarğıdalını və dənli bitkiləri cücərtməklə də quşları vitaminlə təmin etmək olar.

A və D vitaminləri çatışmadıqda balıq yağından istifadə etmək lazımdır. Günəbaxan və yaxud digər bitki yağında da vitaminli preparat hazırlamaq olar. A, D və E vitaminlərinin hər birindən 1 qab - flakon götürürlər (yağda həll olan vitaminlər), onları 400 ml-lik şüşə qaba tökürlər və üzərinə günəbaxan yağı əlavə edirlər (400 ml-ə qədər). Bu preparatı hər quşa 1 damcı olmaq şərti ilə 1 həftə verirlər. Sonra 1–1,5 ay fasilədən sonra bu prosesi davam etdirirlər.

Suni vitamin preparatlarını çox istifadə etmək təhlükəlidir. Normadan artıq verdikdə quş xəstələnə, hətta ölə bilər. Məhz buna görə də həmişə meyvə, tərəvəz, göyərti vermək, müxtəlif dənli – buğda, arpa cücərdib vermək daha məqsədəuyğundur.

Mineral maddələr. Quşların normal həyat fəaliyyəti üçün vacibdir. Mineral maddələr orqanizmdə miqdarına görə mikroelementlər və makroelementlərə bölünürlər.

Makroelementlərə əsasən kalsium, fosfor, kalium, natrium, xlor, kükürd, dəmir, mikroelementlərə isə mis, manqan, brom, yod, sink, kobalt, flor aiddir.

Mineral maddələrin orqanizmə kifayət qədər daxil olmaması suduz mübadiləsinin pozulmasına və müxtəlif xəstəliklərin yaranmasına səbəb olur. Quşlar kalsium və fosforun çatışmamasına daha həssasdırlar. Bu elementlərin çatışmaması sümüklərin əmələ gəlməsini və möhkəmlənməsini ləngidir. Onlara yumurta qoyan quşların tələbatı daha yüksəkdir. Bu elementlər xüsusən də kalsium yumurtanın qabığının əsas tərkib hissəsidir. Kalsiumun və eyni zamanda D vitamininin çatışmaması raxidin yaranmasına səbəb olur. Yumurtlayan quşların kalsiuma olan tələbatı daha yüksəkdir. Kalsium çatışmadıqda quşların yeminə əzilmiş yumurta qabığı əlavə edilir. Yumurta qabığı – kalsium və fosfor mənbəyidir. Yumurta qabığını yumaq, qaynatmaq və isti sobada qurutmaq lazımdır. Kalsium mənbəyi kimi təbaşir, balıqqulağı, kalsium-qlikonat da istifadə olunur.

Fosfor çatışmadıqda skelet deformasiyaya uğrayır, raxit, iflic

baş verir, maddələr mübadiləsi pozulur. Cavan quşlar yetkin quşlara nisbətən daha çox tələbkardırlar. Fosforla paxlalı bitkilər daha zəngindir. Kalsium və fosfor çatışmadıqda yumurtaların qabığı nazik olur, bəzən isə qabıqsız yumurtalar qoyulur. Belə yumurtalarda cücə çıxmaq imkanı çox azdır.

Digər mineral maddələr – kalium, natrium, magnezium, dəmir, kükürd və mis quşlar tərəfindən çox tələb olunur. Kalium ərikdə, ispanaqda və kartofda, dəmir isə əsasən yumurta sarısında çoxdur. Maqnezium yaşıl noxudda, qreçkada çoxdur. İnkişaf və böyümə dövründə bu elementlərə tələbat da müxtəlifdir. Lələkdəyişmə və yumurtaqoyma vaxtı tələbat daha çoxalır. Mineral qidalanma üçün aşağıdakı tərkibdə yem hazırlamaq məsləhət bilinir:

mineral yemin tərkibi (%-lə) – təbaşir – 10; yumurta qabığı – 40; kalsium – qlikonat – 10; kalsium-qliserofosfat-5; kükürd – 15; qırmızı gil – 10. Bunları toz halına salıb quru yemlə qarışdırırlar. Bu mineral qarışıq quşlara bütün il ərzində verilir.

Xörək duzu – xlor və natrium mənbəyidir. Lakin o quşların yemində cüzi miqdarda olmalıdır, əks halda xörək duzunun yemdə çox olması zəhərlənməyə səbəb olur. Bir çimdik duz 1 stəkan suda həll olunur və həftədə iki dəfə verilir.

Su insan və heyvanlar üçün həyatı vacib maddələrdən biridir. Orqanizmdə gedən bütün kimyəvi proseslərdə su iştirak edir. Su çatışmadıqda bütün həyatı proseslər pozulur. Suyun keyfiyyəti də mühüm rol oynayır. Quşların içdiyi su təmiz və otaq temperaturunda olmalıdır. Xlorlaşdırılmış su bildirçinlərə toksiki təsir göstərir. Belə su xlorun uçması üçün bir sutka saxlanıldıqdan sonra verilir.

Qastrolitlər. Bildirçinlərin mədə-bağırsağında həzm prosesinin yaxşı getməsi üçün qastrolitlər mütləq lazımdır. Xırda möhkəm kvars və yaxud qranit daşlara qastrolitlər deyilir. Məhz buna görə də quşların qidanı yaxşı həzm etməsi üçün xırda kvarslarla dolu olan təmiz qumdan istifadə etmək lazımdır.

Dənli yemlər. Quşların rasionunda əsas hissəni təşkil edir. Karbohidratların, zülalların, yağın və mineral maddələrin mənbəyidir.

Qarğıdalı – ən qiymətli yemdir. Yumurta almaq məqsədilə saxlanan quşların yemində 45-50%, ət istehsalı üçün saxlananların

yemində isə 65-70%-i təşkil edir. Xırda üyüdülmüş qarğıdalıda karotin də çoxdur ki, bu da quşların bədənində A vitamininə çevrilir. Əvəzolunmaz aminturşu triptofanla daha zəngindir.

Buğda – quşların qidalanmasında geniş tətbiq olunur. Buğdada zülallar və əvəzolunmaz aminturşular digər dənli yemlərə nisbətən çoxdur. Buğdada B qrupu vitaminləri və E vitamini daha çoxdur. Məhz buna görə də buğda quşların rasionunda yemin 50% qədərini təşkil edir.

Arpa – Arpa qarğıdalı və buğdaya nisbətən az qidalıdır. Lakin xırda cücərdilmiş arpa quşların yemləndirilməsi üçün əvəzedilməzdir. Arpa da xırdalanmış formada yemin tərkibində verilə bilər. Gündəlik yem normasında 30-40% qədər ola bilər.

Vələmir – Həm yetkin, həm də cücələr üçün ən yaxşı yemdir. Gündəlik yemdə 10-30% ola bilər.

Paxlalı bitkilər. Dənli bitkilərdən fərqli olaraq paxlalılar 18-20% proteinə malikdir. Quşların da proteinə tələbatı çox böyükdür.

Soya – soya proteinlərlə və yağlarla zəngindir. Sənayedə soya yağı çıxarıldıqda sonra qalan soya jıxı və soya cecəsi quşların yemlənməsində istifadə olunur.

Noxud – xırdalanmış noxudun xüsusi spesifik dadı və iyi olduğu üçün quşlar onu çox da həvəslə yemir. Lakin noxud proteinləri əvəzedilməzdir, məhz buna görə də onu yemə daxil etmək vacibdir.

Jıxılar və cecələr – quşların yemində daxil olan proteinlərin, fosfor və kaliumun mənbəyidir.

Günəbaxan jıxı və cecəsi – çox qiymətli yemdir, tərkibinin 32-40% proteindir, müxtəlif amin turşuları ilə, o cümlədən metioninlə zəngindir. Quşların inkişafı və böyüməsində böyük rol oynayır, məhz buna görə də cücələrin yemində günəbaxan cecəsindən geniş istifadə olunur. Quşlarda lələklərin yaranmasında da metionin böyük rol oynayır. Jıxa nisbətən cecədə proteinin miqdarı daha çoxdur, lakin yağın miqdarı azdır. Bildirçinlərin cücələrinin yemində jıxı və cecə 8-10%-ə, yetkin quşların yemində isə 15-17%-ə qədər daxil edilməlidir.

Soya jıxı və cecəsi – Tərkibində 40-45%-ə qədər protein vardır. Quşların yem rasionunda olan bütün cecələrin 80%-ni təşkil etməlidir. Lakin az istehsal olunduğu üçün quşların yem normasının

10-15%-ə qədərini soya jmıxı təşkil edir.

Bildirçinçilikdə əsas yemə qatılan əlavə yemlər

Bildirçinlərin normal böyüməsi və inkişafı üçün təkcə bitki yemləri kifayət etmir. Bir çox maddələr vardır ki, onlar bitki mənşəli yemlərdə olmur və ya miqdarı çox azdır. Bura bəzi vitaminlər, əvəz olunmaz aminturşular, yağlar, bioloji aktiv maddələr aiddir. Quşların lazım olan qida maddələrinə tələbatını ödəmək üçün yemlərinə digər əlavələrin edilməsi vacibdir.

Süd. Süd və süd məhsullarından (üzsüz ayran, kəsmik, çürümüş süd) istifadə olunur. Apteklərdə satılan asidofil bakteriyalarını südə töküb istifadə etmək çox xeyirlidir. O, qidanın keyfiyyətini artırmaqla yanaşı quşları ishaldan qoruyur.

Balıq. Quşların yemlənməsi üçün balıq əvvəlcədən bişirilir və xırdalanır. Quşların rasionuna balıq unu da əlavə edirlər. Balıqda 46-60% protein, 15-18% yağ, bütün əvəz olunmaz amin turşular, mineral maddələr və vitaminlər vardır. Yumurtadan təzə çıxmış cücələrə ümumi yemin 3-12%-ə qədəri verilir. Ət-sümük unu ilə birlikdə (2:1 nisbətdə) rasionda proteinin əsasını təşkil edir. Yağ tez xarab olduğu üçün balıq unu soyuducuda saxlanılır və təzə-təzə istifadə olunur.

Ət-sümük unu və ət unu. Ət və sümüyün tullantılarından hazırlanır. Məhsulu steril etmək üçün çox yüksək temperaturda istehsal olunur. Yüksək temperaturda istehsal olunduğu üçün belə yemin qidalılıq qabiliyyəti xeyli azalır, məhz buna görə də son illərdə 100°C temperatura qədər qızdırılır. Bu məhsul 47-50%-ə qədər proteinə, 9-12%-ə qədər yağa malik olur. Mineral maddələrlə (kalsium və fosfor) zəngindir.

Qan unu da sümük-ət unu kimi quşların rasionuna daxil edilir (3-6%). Bu un qandan hazırlanır. 80%-ə qədər proteinə malikdir, mineral maddələrlə də zəngindir.

Quru süd - süd zavodlarında süddən hazırlanır, açıq sarımtıl rənglidir. Təbii süddə olan bütün qida elementləri, o cümlədən B qrupu vitaminlərinə malikdir. Onun tərkibində 30-35%-ə qədər protein; 7-8%-ə qədər mineral maddələr, 0,5-1,5%-ə qədər isə yağ

olur. Quru süd çox qiymətli, məhz buna görə də əsasən az yaşlı cücələrin qidalandırılmasında istifadə olunur.

Şirəli yemlər kimi yaşıl yemlərdən – bitkilərdən istifadə olunur. Yonca, müxtəlif göyərtilər, eləcə də gicitkandan istifadə olunur. Yaşıl otları xırda-xırda doğramaq xeyli vaxt tələb etdiyi üçün ot unundan istifadə olunur. Qısamüddət ərzində isti hava ilə təsir etdikdə ot quruyur, sonra un halına salınır və yemə qarışdırılır.

Ot ununda proteinlər, makro və mikro elementlər, karotin və s. maddələr çox olur, məhz buna görə də həm cavan, həm də yumurta qoyan fərdlərin rasionuna daxil edilir. Ot ununu yonca və gicitkandan hazırlamaq mümkündür.

Eldar şamının iynə yarpaqlarından çox qiymətli un hazırlanır. Bu unda karotin, vitamin E₁, B₂, C, PP, K vitaminləri, D vitamininin provitamini və mikroelementlərdən kabolt vardır.

Bildirçinlərə həm də kələm, kök və eləcə də bişirilmiş kartof da vermək lazımdır. Bunlar çox xırda doğranır və gün ərzində verilir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi bildirçin cücələrinə körpə vaxtı xırda doğranmış quş yumurtası da verilir. Yumurta bişirildikdən sonra xırda-xırda doğranır və quşlara verilir. Yumurtanın qabığı da mineral qida kimi yemə qarışdırılır.

Yem normaları və qidalandırma qaydaları

Təsərrüfatların rentabelli işləməsinin əsas şərtlərindən biri quşların keyfiyyətli qida ilə yemləndirilməsidir. Tərkibi məlum olmayan, köhnəlmiş, cəmiricilərin nəcisi ilə çirklənmiş, müxtəlif tullantılarla və yaxud kif göbələyi ilə çürüməyə başlamış və s. keyfiyyətsiz yemlər quşlara verilməməlidir. Yemin tərkibində yem norması düzgün seçilməmədikdə maddələr mübadiləsi pozulur, quşlar inkişafdan qalır, çəki artımı dayanır, lələklər sıxlığını itirir, tökülür, yumurta qoyma və cücə çıxma faizi aşağı düşür.

Yumurta qoyma və cücə çıxarma dövründə yemin miqdarı və onun verilməsinin sayı artırılır. Əsasən heyvani qidalar və şirəli yemlər bu dövrdə daha çox verilir. Bildirçinlərin səhər yeməyi yumşaq yem, sonrakı yemlər isə qarışıq olmalıdır. Yapon

bildirçinlərini xırda dənli yemlə yemləyirlər: darı, yulaf, raps, vəzərək və yaxud müxtəlif tərkibli qarışıq yem. Yetkin fərdlərin qidalandırılması üçün aşağıdakı tərkibdə qarışıq yem məsləhət görülür: qarğıdalı – 35%; darı – 20,7%; buğda – 29%, günəbaxan jıxımı – 4,9%; quru süd – 4%; ət-sümük unu və ya da balıq unu – 3,6%; üyüdülmüş balıqqulağı – 2%; xörək duzu – 0,3%; mineral əlavələr – 0,5%. Bu üsulla hazırlanmış qarışıq yemin 100 qramında proteinin miqdarı 24,6%; kalsium 2%, fosfor 1,6%; natrium isə 0,6%-dir.

Bildirçin cücələrinin 1 günlükdən 30 günə qədər proteinə (zülalə) tələbatı 24-27,5%-dir. 31 gündən- 45 günədək isə proteinə tələbatı 17-22,5%-dir, yumurta qoyan fərdlərdə tələbat 21-25%-dir.

Yumurtadan çıxmış cücələrin qida rejimi 3 dövrə bölünür:

1-ci dövr – 1 günlükdən 7 günə qədərki vaxtı əhatə edir. 1-ci gün quşlara qaynadılmış və qabığı ilə birlikdə xırdalanmış toyuq və bildirçin yumurtası verilir. 2-ci gündə yumurtadan başqa kəsmik, süd çürüyü, duzsuz şor da verilir: (hər fərdə gün ərzində 2 qr olmaqla) 3-cü gündən yemə təzə xırda doğranmış göyərti də daxil edilir. 4-cü gündən etibarən yumurta yemi azaldılır, əvəzində kəsmik artırılır. Balalara gün ərzində 5 dəfə yem verilir. Bu dövrdə cücələrə qarışıq yem də verilə bilər, bu şərtlə ki, həmin yem məsaməli tordan keçirilsin. Torun məsamələrinin ölçüsü 2x2 mm-dən çox olmamalıdır.

2-ci dövr – 7 gündən – 30 günə qədərdir (II-IV həftə). Bu dövrdə yemin əsas hissəsini qarışıq yem təşkil edir. Yemdə proteinin miqdarı 24-26% olmalıdır. Quşlar gün ərzində 4 dəfə yemləndirilir.

3-cü dövr – 30 gündən – 45 günə qədərdir (5 həftədən 6 həftəyə qədər). Quşlara yenə də qarışıq yem verilir, lakin proteinin miqdarı 16-18%-ə endirilir. Yüksək proteinli qida ilə yemlədikdə quşlarda cinsi yetişkənlik tez başlanır, yumurta qoyma prosesi sürətlənir ki, bu da sonradan dişilərin yumurta qoyma qabiliyyətinə pis təsir edir və xırda yumurtaların sayı çoxalır.

Yaponiyada bildirçinləri 50% düyüdən, 50% isə təzə balıq tullantılarından hazırlanmış yemlə qidalandırılırlar. Bəzi

tədqiqatçılar soya, yonca unu və qarğıdalını ən güclü yem hesab edirlər. Ətlik quşlar kəsilməyə başlayandan bir həftə qabaq onların yemindən balıq və balıq məhsulları çıxarılmalıdır. Əks halda ətdən balıq iyi gələcəkdir.

Qarğıdalı, soya və balıq unundan hazırlanmış qarışıq yem həm yetkin, həm də inkişaf etməkdə olan balalar üçün ən yaxşı yem sayılır. Ətlik quşları kökəltmək üçün yetişdirmənin 2-ci dövründə yemdə qarğıdalının və yağlı yemlərin miqdarını artırmaq lazımdır.

Bildirçinlərin böyüdülməsi prosesində quşxanada temperatur rejiminin düzgün qurulması vacib şərtlərdən biridir.

1-ci həftədə cücələr 33-35⁰C-də, 2-ci həftədə 30-32⁰C-də, 3-cü həftədə 25-26⁰C-də saxlanılır. Sonradan temperatur 20⁰C-ə qədər azaldılır. 1-ci cədvəldə 1 gündükdən 30 günə qədər cücələrin saxlanıldığı otağın temperatur rejimi verilir.

Cədvəl 1

№	İnkişaf günləri	Qızdırıcının altındakı temperatur	Cücələrin saxlanıldığı otağın temperaturu
1.	1-7-ci günlər	35-36 ⁰ C	27-28 ⁰ C
2.	8-14-cü günlər	30-32 ⁰ C	25-26 ⁰ C
3.	15 – 21-ci günlər	25-27 ⁰ C	23-25 ⁰ C
4.	22-30-cu günlər	20-22 ⁰ C	20-22 ⁰ C

Bildirçinlərin fizioloji vəziyyətindən (yaşından, cinsi yetişkənlik və yumurtaqoyma dövründən) ilin fəsillərindən asılı olaraq bu və ya digər tərkibli yemə olan tələbatı da dəyişir. Ona görə də təsərrüfat şəraitində bu şərtlər nəzərə alınmalıdır. 1, 2 və 3-cü cədvəllərdə bildirçinçilikdə geniş tətbiq olunan yemlər haqqında məlumat verilir.

Cədvəl 2.

*Bildirçinlər üçün qarışıq yemin-kombikormanın
nümunəvi tərkibi (%)*

№	Yemin tərkib hissələri	Cücələr və cavan	Yetkin
---	------------------------	------------------	--------

		<i>quşlar</i>	<i>quşlar</i>
1.	Dənli yemlər	45-50	50-55
2.	Jmıxlar və cecələr	20-30	20-30
3.	Heyvani yemlər	10-15	4-8
4.	Qida mayaları	6-8	3-6
5.	Ot unu mineral əlavələr	1-2	5-6
6.	Qidanın tərkibində olan yağlar	0-2	0-2

Cədvəl 3.

Bildirçinlərin payız-qış aylarında və yumurta qoyma dövründə nümunəvi yem normaları

№	Yemin tərkib hissələri (%-lə)	Payız-qış aylarında %-lə	Yumurta qoyma dövründə %-lə
1.	Qarğıdalı yarması	20	20
2.	Arpa yarması	20	10
3.	Buğda yarması	5	10
4.	Darı	20	5
5.	Günəbaxan cecəsi	10	15
6.	Üyüdülmüş noxud	10	15
7.	Yulaf yarması	5	5
8.	Ət-sümük unu	2	5
9.	Balıq unu	3	5
10.	Ot unu	5	10

Cədvəl 4.

Bildirçinlər üçün nümunəvi yemin tərkibi aşağıdakı kimi verilə bilər (%-lə)

<i>Yemin tərkib hissəsi</i>	<i>Bildirçinlərin yaş qrupları</i>
------------------------------------	---

	<i>cavan quşlar (6 həftəyə qədər)</i>	<i>Yetkin quşlar</i>	<i>Ətlik üçün olan bildirçinlər</i>
Qarışıq yem (kombikorma)	45	67	60
Əlavələr:			
Soya və yaxud günəbaxan cecəsi	20	8	12
Darı	-	10	12
Süd istehsalının quru qalığı	14	2	4
Ət-sümük unu	13,5	4	4
Ot unu	4	2	3
Texniki yağ	2,5	-	4
Balıqqulağı	-	3	-
Sümük unu	-	2,8	-
Xörək duzu	-	02	-
Vitamin premiksi	0,6	0,6	0,6
Mineral premiks	0,4	0,4	0,4
Bu üsulla hazırlanmış 100 qramlıq yemdə: kkal	290	286	310
Protein	26%	21%	20,6%
Kalsium	2,7	2,8	1,0
Fosfor	1,4	1,1	1,0
Natrium	0,7	0,5	0,43

Bildirçin balalarının böyüməsi və inkişafı

Yumurtadan təzə çıxmış cücənin çəkisi cəmi 6-8 q olur. Cücələr çox hərəkətlidir, sürətlə böyüyürlər. 2 ay ərzində öz ilkin çəkiliyinə nisbətən 20 dəfə böyüyürlər. Toyuq cücəsində isə bu rəqəm cəmi 14-ə bərabər olur. Sürətlə böyümənin səbəbi maddələr mübadiləsinin daha intensiv getməsidir ki, bunun nəticəsində və bədən temperaturu 2°C çox olur.

Bildirçin cücələri 3 həftəlik olduqda artıq erkək və dişi fərdlər aydın seçilir. Dişilər erkəklərə nisbətən sürətlə böyüyür: 6 həftəlikdə dişilər erkəklərə nisbətən daha böyük olurlar. Erkəklərin böyüməsi 8 həftədə, dişilərininki isə 9 həftədə başa çatır.

Yapon bildirçinləri 35-45 günlükdə cinsi yetişkənliyə çatırlar. Erkəklər bərkdən qışqırmağa, dişilər isə sakit-sakit fitlə çağırmağa başlayırlar.

Bildirçin əti öz kimyəvi tərkibinə görə, kənd təsərrüfatı heyvanlarının və ev quşlarının ətindən fərqlənir. Bildirçin ətində yağların miqdarı çox azdır, 8 həftəlik bildirçinin ətində əvəz olunmayan aminturşuların miqdarı isə çoxdur.

Əvəzolunmayan aminturşular insan orqanizmində sintez olunmur. Onlara olan tələbat qida vasitəsilə, xüsusən də heyvan mənşəli qida ilə ödənilir. Orqanizmdə zülal sintezi üçün istifadə olunan aminturşuların çatışmamazlığı bir çox xəstəliklərin yaranmasına səbəb olur. Bildirçin əti və yumurtası balanslaşdırılmış aminturşu tərkibinə malik olmaqla yanaşı asan həzm olunur. Bu məhsullarda əvəzolunmayan aminturşulardan lizin, sistin, arginin, treonin, valin, metionin, leysin, izoleysin, fenilalanin və triptofanın miqdarı daha çoxdur.

Ədəbiyyat:

1. **Герцог А.Б.** Охота в иллюстрациях – Братислава: Природа, 1983-590 с.

2. **Feyzullabəyli İ.Ə.** Biznes: bazar, ticarət; marketing plan – nə nədir. Bakı, 1995, s.1-265
3. **Птицы СССР /Курообразные/.** Под.ред В.Д.Ильичева и В.Е.Флинта. – Л. Наука, 1987-528 с.
4. **Пигарева М.Д., Афанасьев Г.Д.** Перепеловодство. Москва, 1989, с.1-104
5. **Рахманов А.И., Бессарабов Б.Ф.,** “Фазановые: Содержание и разведение”. Москва ВО “Агропромиздат”, 1991-174 с.
6. Uğurlu biznesə gedən yol (Sahibkarların məlumat kitabı). Bakı, 2000, s.154

Mündəricat

<i>Ön söz</i>	3
<i>Biznes plan nədir?</i>	4
<i>Bildirçinçilik biznesinin və məhsullarının qısa təsviri</i>	6
<i>Bildirçin əti istehsal edən təsərrüfatın biznes planı (gəlirin hesablanması)</i>	8
<i>Bildirçin yumurtası istehsal edib satmaqla məşğul olan təsərrüfatın biznes planı (gəlirin hesablanması)</i>	11
<i>Biznesdə marketingin rolu</i>	14
<i>Bildirçinçilərin bioloji xüsusiyyətləri və cinsləri</i>	15
<i>Bildirçinlərin yemində daxil olan maddələr</i>	19
<i>Bildirçinçilikdə əsas yemə qatılan əlavə yemlər</i>	25
<i>Yem normaları və qidalandırma qaydaları</i>	27
<i>Bildirçin balalarının böyüməsi və inkişafı</i>	32
<i>Ədəbiyyat siyahısı</i>	33